

## בראשית

### העומק שבמעשה בראשית

#### מהו מעשה בראשית?

פרשת בראשית, הפותחת את התורה כולה, מתארת את מעשה בריאת העולם.

המשנה במסכת חגיגה<sup>1</sup> מדריכה לעסוק בפרשת הבריאה בסתר ולא לגלותה ברבים, משום שיש בזה משום סתרי תורה<sup>2</sup>:

"אין דורשין בעריות בשלשה, ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו".

וראשונים נחלקו בכוונת המונח "מעשה בראשית":

יש שפירשו<sup>3</sup> שהכוונה לפעולת הבריאה עצמה, כלומר לאופן שבו ברא הקב"ה את העולם. לפי תפיסה זו העיסוק במעשה בראשית הוא עיסוק באופן השתלשלות הבריאה – ממקורה הרוחני אל הנמצאים הגשמיים.

1. ב, א.

2. וכן פסק הרמב"ם בהלכות יסודי התורה ד, יא.

3. בדרך זו הלך רבי חסדאי קרשקש, בספרו אור השם מאמר רביעי, דרוש י, ראה סגנונות קרובים לזה בספר קול הנבואה לרב דוד כהן "הנזיר", עמ' שג-שה. בסגנון קבלי על דרך זו ראה בתוספות במסכת חגיגה יא ע"ב, ד"ה "אין דורשין".

לעומתם הרמב"ם<sup>4</sup> וכן המאירי<sup>5</sup> הסבירו שהכוונה למבנה העולם הנברא – חכמת הטבע, הפסיקה.

בפתיחת מורה נבוכים<sup>6</sup> הרמב"ם מפרט עניין זה ואת חשיבות הסתרתו: "שמעשה בראשית הוא חכמת הטבע, ומעשה מרכבה הוא חכמת האלוהות..."

דע שגם חלק מעקרונות הדברים הטבעיים אי אפשר ללמדם בגלוי כפי שהם... לכן מופיעות משמעויות אלו גם בספרי הנבואה במשלים, וגם החכמים ז"ל דיברו על אודותן בחידות ובמשלים והלכו בכך בעקבות הספרים. כי הדברים הטבעיים הם דברים שיש להם קשר רב אל חכמת האלוהות, והם גם כן סודות מסודות החכמה האלוהית.

אל תחשוב שהסודות הגדולים האלה ידועים עד תכליתם וסופם לאחד מאיתנו. לא, אלא שלפעמים האמת מבהיקה לנו עד שאנו חושבים אותה לאור יום. אחרי כן החומרים וההרגלים חוזרים ומסתירים אותה, עד שאנו חוזרים להיות בלילה אפל, קרוב למה שהיינו בתחילה."

### שאלות על שיטת הרמב"ם והמאירי

יש לשאול כמה שאלות על דרכם של הרמב"ם והמאירי:

א. מדוע חכמים הדריכו להסתיר את ענייני "מעשה בראשית" אם מדובר על חכמת הטבע והמדע?  
שאלה זו שאל הר"ן<sup>7</sup> ביתר פירוט:

"עניין 'מעשה בראשית' מהו, צריך ביאור רחב, כי הנה הרמב"ם ז"ל אמר ש'מעשה בראשית' היא חכמת הטבע, ויש בזה סתירות גדולות:

4. הלכות יסודי התורה ד, י; פירוש המשניות לחגיגה, שם.
5. חגיגה יא ע"ב, ד"ה 'והמשנה הראשונה'.
6. עמ' 11-12.
7. דרשות הר"ן, הדרוש הראשון (עמ' כג-כד, מהדורת מוסד הרב קוק).

כי אין בדיבורנו ביסודות ובמורכבים הנמשכים מהם דבר שיתחייבו בו ההסתר וההעלמה. ועוד, שאם הוא כן, היה צריך לידע הגבול אשר נעמוד בו, ולא נפרסמנו להמון, כי אין ספק שכל מה שהוא בעניין הטבע וביאורו, אין ראוי שיהיה נעלם ונסתר, אבל ראוי שיתפרסם."

ב. הלכות יסודי התורה<sup>8</sup>, הרמב"ם כולל את לימוד "מעשה בראשית" ב"ספר" "הפרדס", שמשמעו עיסוק בסתרי תורה. צריך להבין מדוע הרמב"ם רואה בלימוד מדעי הטבע לימוד תורה, ובפרט מדוע הוא רואה בו לימוד חשוב יותר מלימוד התלמוד והפוסקים?

ג. אם מדובר על בירורים עמוקים וגדולים כל כך, כיצד לומד הרמב"ם עניינים אלו מכתביו של אריסטו ותלמידיו? שהרי כבר אמרו חז"ל<sup>9</sup>: "חכמה בגויים – תאמין", אך "תורה בגויים – אל תאמין".

ד. אם חכמת "מעשה בראשית" היא תורה, כיצד ייתכן שתפיסת המדע השתנה כל כך מדור לדור? וכי דווקא המדע המפותח ביותר שהיה בזמנו של הרמב"ם הוא "מעשה בראשית"?

ה. לפאורה היה נראה לומר, שכוונתו של הרמב"ם איננה ללימוד חכמת הטבע עצמה אלא ללימוד על הבורא ועל רצונו כפי שהם משתקפים בפרייאה<sup>10</sup>. ואולם נראה שהסבר זה אינו עולה יפה בדבריו של הרמב"ם, שכן הוא מדבר בפירוש על לימוד חכמת הטבע עצמה. לימודים אלו העוסקים בתוכנה הפנימי של המציאות נכללים בגדר "מעשה מרכבה", השונה מ"מעשה בראשית".

8. ד, יג.

9. ראה כסף משנה על הרמב"ם (הלכות יסודי התורה, ד, יג) שהביא את דברי הר"ן והריטב"א שכתבו בחריפות נגד דברי הרמב"ם בגלל הערה זו, וכן בביאור הגר"א לשולחן ערוך (יורה דעה רמ"ז, ס"ק יח) שכתב: "אבל לא ראו את הפרדס לא הוא (הרמ"א) ולא הרמב"ם".

10. איכה רבה (בבב) פרשה ב.

11. כעין זה אפשר לראות בדבריו של הרמב"ם במורה נבוכים א, לח: "על פי משמעות זו נאמר: 'וראית את אחרי' (שמות לג, כג), תשיג את אשר הלך בעקבותי, התדקא אלי ונבע בהכרח מרצוני, כלומר, את בריותי כולן". ועיין גם בציטוט המובא בסוף המאמר.

באופן אחר היה נראה להסביר, שהרמב"ם אינו מייחס משמעות עצמית ללימוד מעשה בראשית, אלא שלימוד זה הוא הכנה הכרחית ללימוד "מעשה מרכבה"<sup>12</sup>. ואולם הסבר זה לא ייתכן, שהרי כפי שהבאנו, הרמב"ם רואה בלימוד "מעשה בראשית" עצמו לימוד סתרי תורה.

### הסבר הר"ן

הר"ן<sup>13</sup> הציע הסבר משלו למונח "מעשה בראשית" לפי דרכו של הרמב"ם:

"והתשובה בזה: כי אין ספק כי 'מעשה בראשית' היא חכמת הטבע, אבל לא מאותו צד שהתחכמו בו אנשים מצד מחקרם, אבל [אלא] מצד מה שהידיעה נעלמת בו מצד המחקר ולא תיוודע, אלא בשפע א-לוהי".

הר"ן מסביר שישנם דברים בחכמת הטבע שאי אפשר להשיג אותם על ידי חקירה אנושית, אלא על ידי גילוי א-לוהי נבואי. הר"ן מגדיר ש"מעשה בראשית" הוא העיסוק ב"צורה" של המציאות, כלומר<sup>14</sup> בעצמותם של הדברים – בתכונה הפנימית המגדירה כל דבר ודבר בהגדרתו העצמית.

ואולם, נראה שהרמב"ם לא יוכל לפרש בדרך זו, שכן הרמב"ם בפירוש מדבר על לימוד חכמת הטבע עצמה, ועוד שהרמב"ם למד דברים אלו גם מחכמי הגויים, שלא זכו כמובן לגילויים א-לוהיים.

12. כפי שהרמב"ם כותב בפתיחה למורה נבוכים (עמ' 14): "חוכמת הא-לוהות אינה מושגת, אלא לאחר חכמת הטבע; שכן חוכמת הטבע גובלת בחוכמת הא-לוהות וקודמת לה בזמן ההוראה, כפי שמתברר למעיין בואת – לכן קבע שספרו יתעלה יפתח במעשה בראשית, שהוא חוכמת הטבע, כפי שביארנו". אגב, בדבריו אלו של הרמב"ם ישנה תשובה לשאלתו של רש"י בתחילת פרשתנו (בראשית א, א) "למה פתח בבראשית".

13. דרשות הר"ן, שם (עמ' כה-כט).

14. על בסיס דברי הרמב"ם במורה נבוכים א, א.

### הסבר הרב קוק

הרב ד"ר מיכאל אברהם<sup>15</sup>, הרבה לתמוה על ההבנה בדברי הרמב"ם שחכמת הטבע היא בעלת ערך נעלה של תלמוד תורה, ולכן הוא הציע להסביר את דברי הרמב"ם בדרך זו:

"המדע מנסה למצוא תיאור של העולם, והתורה מציעה דרך להבין אותו. תחום העיון הקרוי מעשה בראשית, יסודו כנראה בהבנה ולא בתיאור, ולכן דומני כי אין בינם לבין עיסוק מדעי ולא כלום. המדע העתיק, כפי שהרמב"ם הכיר אותו, היה בעל יומרות ומטרות להבין את העולם (למשל, בניגוד למדע המודרני, ההסברים היו טלאולוגיים-תכליתיים ולא סיבתיים)... הרמב"ם מתייחס כמובן למדע כפי שנתפס בזמנו, ועל כן אין מדבריו ראייה לנידון דידן (למדע המודרני-ד.ג.)."

לדעת הרב מיכאל אברהם, דברי הרמב"ם מוסבים על המדע בין זמנו, שתחום מחקרו נסב על הבנת התוכן של המציאות. המדע כיום אכן אינו בגדר עיסוק במעשה בראשית, כי תחום מחקרו עוסק בתיאור המציאות בלבד.

לאור הבחנה זו, נראה שנוכל להתקדם להבנה שונה, העולה מעיון בדברי הרב קוק<sup>16</sup>, שהלך בדרכו של הרמב"ם בעניין זה:

"כשהחקירה המדעית הולכת ומוצאת דיוקים מכוונים בתוך העלילות כולן של התוהו והבוהו, כשכל התנועות, שהוות ושהתוהו בעולמים לפני יצירתם הגמורה, כל כך מתאימות הן למטרת הבניין הגמור בשכלולו – הולכת בזה חכמת מעשה בראשית להיות יותר ויותר חכמה גלויה שנדרשת רבים, ושנותנת מחייה לדורות רבים".

הרב קוק מסביר שחכמת מעשה בראשית הולכת ונחשפת עם התפתחות המדע. המדע המתפתח – ההצלחה האנושית להבין את ערכו של כל חלק מחלקי המציאות ואת התועלת שלו להתפתחות העולם על ידי האדם, חושף את חכמת מעשה בראשית. כפי שהרב קוק מסביר,

15. צהר ו, עמ' 160-161.

16. אורות הקודש א, עמ' ו.

בעניין זה חלה תמורה במעמדו של מעשה בראשית – מחכמה נסתרת הוא הופך להיות חכמה גלויה.

חכמת הטבע עמוקה לאין שיעור, והמדע צועד צעד אחר צעד לחשוף את סתריה. ככל שמתקדמת ההשגה האנושית בחכמת הטבע, מתגלה האמת על העולם. מתגלה מהי מהותו של החומר, מהי תכליתו וחשיבותו של כל פרט הקיים במציאות, והולכת ונחשפת בזה האמת האלוהית הגנוזה בבריאת העולם.

לפי דברי הרב קוק, מובן שגם המדע בן זמננו הולך ומגלה את מעשה בראשית, אף על פי שהוא אינו עוסק בכך באופן מודע וישר. עצם הכרת המציאות בשלמות מוביל באופן עקיף לברור עמוק ועדין יותר בתוכנה. בלתי אפשרי להחשיב עיסוק זה לימוד תורה, שכן המדע המודרני אינו עוסק בהסבר ובמהות אלא בתיאור.

הכרת האמת של המציאות דורשת העמקה גדולה ויכולת עיסוק במושגים עדינים ביותר, דבר שרחוק מאוד מאדם שכל תפיסת עולמו אינה אלא חומר גס בלבד. דיבורים על מבנה החומר ועל כל החלקים המופשטים (כדוגמת החשמל) יהיו גורם מטעה ומבלבל, ובעיקר חסר משמעות כלפי מי שעולם המושגים שלו רדוד ומצומצם. משום כך ראוי להסתיר<sup>17</sup>. בדרכי הסברה אלו נהגו אנשי המדע הגדולים בתקופתו של הרמב"ם, שעסקו בהבנת התופעות המדעיות בכלים פילוסופיים, דבר שלא היה מסור להמון כלל. עם התעלות העולם והתקדמות המדע, הולך ומתברר שעולמנו עמוק ועדין הרבה יותר ממה שחשבנו, וכלל האנושות הולכת ומתרגלת למחשבה זו.

מתוך גילוי האמת של המציאות מבחינה גשמית, ומתוך התעלותו של העולם לקבל אותה – הולכים ונחשפים גם התכנים הרוחניים של המציאות, והאנושות מתרגלת לתכנים עליונים ועדינים יותר, כשם שהרב קוק כותב בהמשך דבריו:

"ולפי ערך ההכשר הזה שהעולם מתכשר לצפונותיה של חכמת היצירה המעשית – הולכים לעומתו הרעיונות של חכמת היצירה הרוחנית ומתגבלים עם החיים והמציאות..."

17. עיקרון זה עולה בהקשר אחר בדברי הרמב"ם במורה נבוכים א, לד.

והאמתיות האלוהיות, שבחותם האמת העליונה... הולכות הן ונעשות לדברים שהם שווים לכל נפש, עד שאי אפשר עוד להסביר גם אמונה פשוטה לאנשים בינוניים, כי אם על פי הרחבת הצעת רזי עליון, שהם עומדים ברומו של עולם".

הרב יעקב משה חרל"פ<sup>18</sup>, אחד מתלמידיו המובהקים של הרב קוק, המשיך מהלך זה וביאר מדוע על חכמת הטבע להתגלות לקראת הופעת הגילויים הרוחניים העליונים באחרית הימים:

"באחרית הימים כשיגיע זמן התגלות השלמות האמתית, וכל ההווה פלה תהיה מוכנה לשנות את צורתה, להפשיט ממנה את הגשמיות ולהתלבש בצורתה האמתית, הרוחנית – אז יצאו מן הכוח אל הפועל כל המגמות הגשמיות בכל מידת הגבול שלהן שבה נוצרו ונבראו, ועל ידי התחוללות השנויים הגשמיים בכל מלוא תקפם, נעשים הם מוכשרים לקבל את השנוי היותר נעלה ונשגב. הוא השנוי של העתיד המקווה שכל עניני הגשמיות יתפכו לרוחניות, ומדת הגבול לבלתי גבולית. והיא תהיה נצחית לעולם".

### ביאור בדברי הרמב"ם לאור דברי הרב קוק

נראה שמדבריו של הרב קוק אנו יכולים ללמוד על כוונתו של הרמב"ם בעניין מעשה בראשית.

הרמב"ם רואה את חכמת מעשה בראשית בעיסוק המדעי בהבנת מבנה העולם, בתפקידם של חלקיו השונים, גם אלו הנראים חסרי משמעות בעיניים רגילות. עיסוקו של המדע בתחומים אלו נעשה באמצעות כלי המחשבה העדינים ביותר והעמקות הגדולה ביותר של הפילוסופיה, מתוך הבנה שעיסוק זה הוא עיסוק בחשיפת האמת על המציאות.

חכמה זו היא גדולה ועמוקה בכך שהיא מרימה את המבט של האדם מחוגו המצומצם והגס אל עולם מושגים אמיתי יותר ועמוק יותר. משום כך ראוי להסתיר חכמה זו ממי שעולם המושגים שלו חומרי וגס, שאינו מסוגל להבין תכנים אלו כראוי.

18. מי מרום – מעיני הישועה, עמ' לה-לו.

המדע לא נעצר בתקופתו של הרמב"ם, אלא הוא הולך ומתקדם לקראת חשיפת האמת הפנימית של המציאות. כל צעד כזה מרים את העולם לתפיסת חיים עמוקה ומזוככת יותר, גם אם הדרך לכך עוברת במעבדות ובניסויים ולא רק בעיונים פילוסופיים.

### ידיעת מעשה בראשית מובילה להבנת מעשה מרכבה

בנוסף לכל מה שהסברנו, מעשה בראשית גם מהווה מצע ישיר לחכמת "מעשה מרכבה", שכן מתוך שתפיסת המציאות מזוככת – גם היחס לבורא מקבל משמעות זכה יותר, כפי שהרמב"ם כותב במורה נבוכים<sup>19</sup>:

"אין דרך להשיגו [את הבורא] על ידי מעשיו, כי הם מורים על מציאותו ועל מה שראוי להאמין על אודותיו, כלומר, מה שיש לחייב ומה שיש לשלול לגביו. מכאן נובעת בהכרח החובה ללמוד לקח מן הנמצאים כולם כפי שהם, כדי שניקח מכל תחום ותחום הנחות יסוד אמיתיות וודאיות אשר תועלנה לנו בחקירותינו המטפיסיות.

מה רבות הנחות היסוד שניתן להסיקן מטבע המספרים ומסגולות התבניות ההנדסיות, אשר מהן נוכל להקיש על דברים שאנו שוללים אותם ממנו יתעלה! ושלילתם מורה לנו על מכלול של עניינים. אשר לענייני האסטרונומיה של הגלגלים והפיסיקה – איני סבור שיקשה עליך (להבין) שאלה הם דברים הכרחיים כדי להשיג מה הוא יחס העולם אל הנהגת הא"ל כפי שהיא באמת, ולא על פי הדמיונות."

הרמב"ם מסביר שדרך העיסוק במתמטיקה, בגיאומטריה, באסטרונומיה ובפיסיקה איננו לומדים רק מהו העולם, אלא אנו לומדים דברים רבים על הבורא. זאת משום שלימודים אלו מבהירים לנו מה יש לשלול מן הבורא ומה יחסו של הבורא אל המציאות. בכך חכמת מעשה בראשית מהווה מצע לחכמת הא-לוהות.

## "בצלם א-לוהים ברא אתו"

אחד משיאיה של פרשתנו העשירה והעמוקה מים הוא בלא ספק תיאורה החגיגי של בריאת האדם בצלם א-לוהים:

"וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם" (בראשית א, כז).

### צלם א-לוהים – מהותו של האדם

בפרק הראשון של מורה נבוכים<sup>1</sup> הרמב"ם מסביר מהו "צלם":

"'צלם' נקראת הצורה הטבעית, דהיינו: העניין העושה את הדבר לעצם ולמה שהוא."

מתוך כך הרמב"ם מסביר את עניינו המיוחד של האדם שהוגדר בתורה "צלם א-לוהים":

"אותו עניין באדם הוא אשר בו מתהווה ההשגה האנושית. בשל ההשגה השכלית הזאת נאמר עליו: 'בצלם א-לוהים ברא אתו'."

הרמב"ם אינו מסתפק בהגדרה זו, ושב ומגדיר שדווקא השגת הא-לוהות היא מעלתו של האדם, ולא מעלות שכליות אחרות:

"בגלל העניין הזה, דהיינו, בגלל השכל הא-לוהי הדבק בו, נאמר על האדם שהוא בצלם א-לוהים ובדמותו."

בפרק האחרון של מורה נבוכים<sup>2</sup> ניסח זאת הרמב"ם בבהירות:

"המין הרביעי הוא השלמות האנושית האמיתית והיא השגת המעלות השכליות, כלומר תפישת מושכלות המלמדים דעות

1. א, א.

2. ג, נד, וכן: א, לד; ג, נא. ראה גם בהקדמה למשנה (עמ' נז): "לפי ששאר החכמות אינן אלא כדי להתלמד בהן כדי להגיע לחכמה הא-לוהית."

אמיתיות במטפיסיקה. זאת היא התכלית האחרונה, והיא המביאה את האדם לידי שלמות אמיתית, והיא לו לבדו. והיא מעניקה לאדם את הקיום הנצחי. ובה האדם הוא אדם".

כלומר, צלמו של האדם, הנקודה המהותית והמיוחדת שבו המייחדת אותו כאדם – היא הדעת.

פסגתה של דעת זו היא בידיעתו של האדם את האל, ולכן צלמו של האדם זוכה לכינוי 'צלם אֱלֹהִים'.

### השפעת חטא אדם הראשון על מדרגת האדם

בפרשנותו לחטא אדם הראשון, הרמב"ם<sup>3</sup> כותב כך:

"כי השכל, שאותו השפיע אֱלֹהִים על האדם – והיא שלמותו האחרונה – הוא אשר היה לאדם קודם מְרִי' [לפני חטאו], ובגללו נאמר 'עליו שהוא בצלם אֱלֹהִים ובדמותו... בשכל הוא מבחין בין אמת ושקר, וזה, השכל, היה מצוי בו שלם וגמור... וכאשר המרה (את פי האל) ונטה לעבר תאוותיו הדמיוניות ותענוגות חושי הגופניים, כפי שאמר: 'כי טוב העץ למאכל' וכי תאווה הוא לעֵינַי' – נענש בכך שנשללה ממנו אותה השגה שכלית... הוא נשתקע בציון הדברים כמגונים או כִּפְּיִים".

הרמב"ם מסביר שקודם החטא הבחין האדם בשכלו בין אמת לשקר. כלומר, הוא הכיר את הממד המוחלט של המציאות, בלא לייחס משמעות לממדים הנובעים מהסכמות אנושיות, הקובעות את ההתייחסות על העולם בצורה סובייקטיבית: "טוב ורע – מגונה ויפה". אחר החטא התערבו בדעת האדם אמות מידה לא מוחלטות, הוא התחיל לדעת טוב ורע, לחוות את המציאות דרך החושים, וממילא מחשבתו לא הייתה שכלית טהורה.

נסיגה זו משמעותה התרחקות מהותית ממדרגתו העצמית של האדם כנושא צלם אֱלֹהִים, כפי שעולה מדבריו של הרמב"ם בהלכות יסודי התורה<sup>4</sup>:

3. מורה נבוכים א, ב.

4. ד, ת.

"נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל. והדעת היתה המצויה בנפשו שלאדם היא צורת האדם השלם בדעתו. ועל צורה זו נאמר בתורה 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו', כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות..."

בדברי הרמב"ם מבואר שדווקא הדעת היתה היא הצורה העליונה. רק הדעת השלמה היא זו המכונה "צלם אֱלֹהִים", ואדם שלא זכה למדרגה זו – נחסרה ממנו מדרגת אדם.

כמובן, אין כוונת הרמב"ם לומר שמדרגה זו נשללה מהאדם באופן מוחלט, שהרי האדם נשאר בשמו ובתפקידו גם כשעוד לא הגיע למעלה זו, אלא שעתה מציאותו של האדם, כלומר, מדרגתו השכלית, היא בכוח ולא בפועל.

לשם הוצאת מדרגה זו אל הפועל, על האדם להימנע משקיעה בעניינים גשמיים, כי הם מבלבלים את הדעת בדמיונות ובמוסכמות האנושיות, ולהידיבק באמת המוחלטת ובשכל הטהור.

כפי שכתב הרמב"ם בהקדמתו למשנה<sup>5</sup>:

"והחכמה – היא אשר תוסיף בעצמותו, ותעתיקו ממצב שפל למצב געלה, לפי שהיה אדם בכוח, ושב להיות אדם בפועל... אבל עם ציור המושכלות, יחויב להרחיק ההפרזה בהנאות הגשמיות... כי האדם, אם יהיה מבקש תאוות, ונותן יתרון למורגשות, ומשעבד שכלו לתאוותו, ויהיה כבהמות אשר לא ידמו דבר זולת המאכל והמשתה והבעילה – אזי לא יראה בו הכוח האֱלֹהִי, רצוני לומר: השכל, ויהיה אזי חומר נכרת, שוחה בים ההיולי".

5. עמ' נז. השווה את דברי הרמב"ם לדברי המהר"ל (תפארת ישראל, ג; נתיבות עולם, נתיב התורה, טו) שהאדם נקרא בשם זה על שמה של האדמה. תכונתה הייחודית שהיא בכוח ויוצאת אל הפועל, כך גם האדם – תכונתו המהותית היא היותו יוצא מן הכוח אל הפועל.